

Alexandru Mareș

**PROBLEMA PATERNITĂȚII
ÎNVĂȚĂTURILOR LUI NEAGOE BASARAB
CĂTRE FIUL SĂU TEODOSIE**

CONSIDERAȚII FILOLOGICE

1. DESPRE CULTURA TEOLOGICĂ A DOMNULUI ROMÂN

Identificarea surselor puse la contribuție la alcătuirea *Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* a evidențiat bogatele cunoștințe de literatură religioasă ale autorului acestei scrieri. Pe lângă *Vechiul și Noul Testament*, la realizarea *Învățăturilor* s-a apelat la scrierile unor părinți și scriitori ai bisericii (Ioan Climax, Ioan Hrisostom, Efrem Sirul, Evtimie de Târnovo, Filip Solitarul, Simeon Monahul etc.), la unele apocrife religioase (*Apocalipsul Maicii Domnului*, *Lemnul crucii*, *Povestea împăratului Asa*), ca și la câteva scrieri incluse de regulă în rândul cărților populare (*Alexandria*, *Fiziologul*, *Floarea darurilor*, *Varlaam și Ioasaf*).

Multitudinea și varietatea surselor utilizate au constituit principalul argument care i-a determinat pe unii cercetători să respingă posibilitatea elaborării *Învățăturilor* de către Neagoe Basarab, scrierea respectivă fiind socotită un pseudoepigraf, adică o lucrare pe care adevăratul autor o atribuie unei persoane de obicei ilustre. Cei care au negat paternitatea voievodului român au atribuit scrierea unui cărturar aparținând mediului monahal¹. Pe de altă parte, lipsa unor dovezi în favoarea preocupărilor cărturărești pe care le-ar fi avut Neagoe Basarab i-au

¹ Th. Codrescu, *Uricariul*, XXIV, 1895, p. 213; D. Russo, *Învățăturile lui Pseudo-Neagoe Basarab*, în volumul autorului *Studii bizantino-române*, București, 1907, p. 30–51 (se va cita în continuare Russo, *Învățăturile*); idem, *O carte asupra Învățăturilor lui Pseudo-Neagoe*, în volumul autorului *Studii critice*, București, 1910, p. 1–16 (se va cita în continuare Russo, *Pseudo-Neagoe*); P. P. Panaitescu, *Învățăturile lui Neagoe Basarab. Problema autenticității*, în *Balcania*, V₁, București, MCMXLII, p. 137–205 (se va cita în continuare Panaitescu, *Învățăturile*); idem, *Autenticitatea Învățăturilor lui Neagoe Basarab*, în *Convorbiri literare*, anul 77, 1944, p. 733–739; idem, *Învățăturile lui Neagoe Basarab. O reconsiderare*, în *Romanoslavica*, VIII, 1963, p. 403–424; idem, *Învățăturile atribuite lui Neagoe Basarab*, în volumul autorului *Contribuții la istoria culturii românești*. Ediție îngrijită de Silvia Panaitescu. Prefață, note și bibliografie de Dan Zamfirescu, Editura Minerva, București, 1971, p. 232–241; N. A. Ursu, *Quand et qui a pu prendre l'initiative d'élaborer les „Enseignements de Neagoe Basarab à son fils Théodose”?*, în *Revue des Études Roumaines*, XIX–XX, 1995–1996, p. 227 (republicat în versiune românească în volumul autorului *Contribuții la istoria literaturii române. Studii și note filologice*, Iași, 1997, p. 7–21).

determinat pe cei care admiteau paternitatea sa asupra scrierii să caute argumentele necesare susținerii ipotezei lor.

S-a adus, astfel, în discuție funcția de mare postelnic pe care tânărul Neagoe ar fi deținut-o în timpul domniilor lui Radul cel Mare și Mihnea-Vodă², dregătorie care presupunea, printre altele, primirea solilor și traducerea mesajelor acestora, cu alte cuvinte cunoașterea limbilor străine. Referindu-se la informația furnizată de *Viața Sfântului Nifon* – sfântul a fost părintele spiritual al lui Neagoe –, Dan Zamfirescu se întreba în ce limbă va fi conversat „clericul dalmatin știutor de greacă și latină” cu ucenicul său³. Probabil, răspundem noi, în aceeași limbă slavonă, cu care Neagoe se va fi înțeles cu soția sa, doamna Despina, fiica despotului sârb Iovan Brankovici. Stăruie totuși întrebarea dacă acel Neagoe înregistrat la începutul secolului al XVI-lea în calitate de postelnic (15 decembrie 1501 – 19 iunie 1509) este aceeași persoană cu Neagoe devenit în 1512 domnul Țării Românești. Principala obiecție în calea identificării o reprezintă funcția de vătaf de vânători atribuită lui Neagoe Basarab în *Viața Sfântului Nifon*. N. Iorga, partizan al paternității voievodului asupra *Învățăturilor*, a căutat să îndepărteze obiecția respectivă. El a susținut că în pasajul invocat sintagma *vătaf de vânători* se referă la faptul că Neagoe ar fi fost șeful urmăritorilor (cf. gr. *διοκουπτων*)⁴, adică al celor care îl persecutau pe fiul lui Mihnea-Vodă. Explicația sa a fost preluată de N. Stoicescu, care a ținut să precizeze că „dans des documents des XVIe – XVIIe siècles, les chasseurs ne sont jamais mentionnés parmi les autres catégories de militaires ou officiers du prince, leur premier mention documentaire ne datant que de 1739”⁵. Dan Zamfirescu, cel mai avizat susținător al tezei „Neagoe Basarab autorul *Învățăturilor*”, a respins atât explicația lui N. Iorga, cât și observația lui N. Stoicescu. În *Viața Sfântului Nifon*, a precizat istoricul literar, mai există un pasaj în care Neagoe Basarab apare menționat că „era mai mare peste vânători”. În ce privește sintagma *vătaf de vânători*, aceasta apare în cea mai veche copie românească a scrierii respective datând din 1682, deci din secolul al XVII-lea⁶. Precizările lui Dan Zamfirescu sunt exacte, dar, totodată, dăunătoare propriei

² Aurel Sacerdoțean, *Contribuții la studiul diplomatiei slavo-române. Sfatul domnesc și sigiliile din timpul lui Neagoe Basarab (1512–1521)*, în *Romanoslavica*, X, 1966, p. 411; G. Mihăilă, *Originalul slavon al „Învățăturilor” și formația culturală a lui Neagoe Basarab* (se va cita în continuare Mihăilă, *Originalul*), în *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*. Text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu. Cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă. Studiu introductiv și note de Dan Zamfirescu și G. Mihăilă, Editura Minerva 1970 (se va cita în continuare *Învățăturile*, ed. 1970); Dan Zamfirescu, *Neagoe Basarab și Învățăturile către fiul său Theodosie. Problemele controversate*, București, Editura Minerva, 1973, p. 63, 91 (se va cita în continuare Zamfirescu, *Neagoe Basarab*).

³ Zamfirescu, *Neagoe Basarab*, p. 63.

⁴ N. Iorga, *Histoires des roumains et de la romanité orientale*, Vol. IV *Les chevaliers*, Bucarest, 1937, p. 318.

⁵ N. Stoicescu, *La politique de Neagoe Basarab et ses Préceptes pour son fils Theodosie*, în *Revue roumaine d'histoire*, tom. IX, 1970, nr. 1, p. 21.

⁶ Zamfirescu, *Neagoe Basarab*, p. 179, nota 33.

ipoteze, motiv ce l-a determinat să afirme în continuare despre sintagma precitată: „este foarte probabil să avem de-a face cu un adaos al traducătorului”⁷ român. Mai mult sau mai puțin tacit ni se sugerează că dregătoria *vătaf de vânători* ar fi putut să nu existe în Țara Românească la începutul secolului al XVI-lea, existența sau inexistența ei în vremea lui Neagoe Basarab urmând să fie verificată prin consultarea versiunii grecești a *Vieții Sfântului Nifon*, alcătuită în 1518 de Justin Dekadyos (actualul ms. nr. 38 de la Mănăstirea Varlaam de la Meteora, al cărui text nu a fost publicat⁸). Numai că această versiune⁹ aparține unui autor care, spre deosebire de Gavril Protul, se pare că nu vizitase Țara Românească și nici nu-l cunoscuse personal pe Neagoe Basarab. Nu știm, prin urmare, cât de bine informat a fost Justin Dekadyos în privința evenimentelor la care Nifon a participat pe tărâm românesc.

Cu prilejul luptei dintre Craiovești și Mihnea-Vodă, aceeași scriere ne informează că unul dintre cele trei pâlcuri ale oștirii potrivnice domnitorului era comandat de Neagoe¹⁰. Or, în privința lui Neagoe Basarab, Gavril Protul era bine informat, el venind în Țara Românească invitat de acest domn, din ale cărui spuse, se pare, a relatat evenimentele locale la care nu fusese martor¹¹. Așadar, în anii anteriori preluării domniei, conducătorul comunității călugărești de la Muntele Athos îl înfățișează pe Neagoe cu calități de vânător și om de arme, numindu-l într-un rând chiar *puiul leului*¹², și nicidecum ca pe o persoană dedicată studierii cărților bisericești. Să mai reținem faptul că un alt călugăr athonit, învățatul Maximos Trivolis, îl numea pe Neagoe Basarab „marele conducător al războinicilor Misiei”¹³.

În sfârșit, N. Iorga și după el și alți cercetători au văzut în acel Neagoe devenit comis (24 aprilie 1510 – 28 noiembrie 1511, în timpul domniei lui Vlad-Vodă) pe viitorul domn Neagoe Basarab¹⁴. Constatăm, astfel, că înainte de a se urca pe scaunul Țării Românești, la care potrivit însemnelor heraldice de pe sigiliul

⁷ Zamfirescu, *Neagoe Basarab*, p. 180, nota 33.

⁸ Despre care, vezi Leandros Vranoussis, *Texte și documente românești inedite din Grecia. Gândul și fapta marelui domn al Țării Românești*, în *Magazin istoric*, VI, 1972, nr. 2, p. 10.

⁹ În privința căreia nu știm decât că ar fi fost integrată într-o *Slujbă a Sfântului Nifon* alcătuită de același autor. Leandros Vranoussis, cel care a atras atenția asupra ei, ne mai spune că ultimele paragrafe ale scrierii se referă la relațiile lui Nifon cu Radu cel Mare și la părăsirea Țării Românești de către fostul patriarh, „încărcat de daruri și bani”, și nu izgonit de domnitorul precitat, cum aflăm din relatarea lui Gavril Protul.

¹⁰ *Literatura română veche (1402–1647)*. Introducere, ediție îngrijită și note de G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, [București], Editura Tineretului, 1962, p. 82 (se va cita în continuare *Literatura*).

¹¹ Russo, *Învățăturile*, p. 28; Zamfirescu, *Neagoe Basarab*, p. 62.

¹² *Literatura*, p. 83.

¹³ N. Popescu, *Nifon al II-lea patriarhul Constantinopolului*, în *Analele Academiei Române*, Mem. Secț. ist., seria II, t. XXXVI, 1914, p. 791.

¹⁴ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VI, 1905, p. 592; Panaitescu, *Învățăturile*, p. 144; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 411; Zamfirescu, *Neagoe Basarab*, p. 91; Manole Neagoe, *Neagoe Basarab*, București, Editura Științifică, 1971, p. 42.

său (corb încadrat de stea și semilună) se vede că aspira deja în august 1511¹⁵, Neagoe se îngrijea de grajdurile domnești, îndeplinind o funcție în care nu vedem cum l-am putea descoperi pe autorul *Învățăturilor*, cunosătorul temeinic al scrierilor religioase ascete.

Dan Zamfirescu a încercat să salveze imaginea de cărturar a lui Neagoe Basarab, susținând că Gavril Protul îl prezintă pe viitorul domn al Țării Românești ca pe „ucenicul lui Nifon într-ale cărții”¹⁶, ceea ce nu corespunde însă realității. Din *Viața Sfântului Nifon* aflăm că fostul patriarh îl întârea pe Neagoe „cu învățăturile sale, ca să fie plăcut înaintea lui Dumnezeu și a oamenilor”¹⁷. Nu întâlnim, în schimb, în această scriere vreun amănunt care să pună în lumină formația culturală a lui Neagoe. Preluând domnia – relatează Gavril Protul –, el „îndată făcu judecată și dreptate între oameni”¹⁸. În rest, meritele lui Neagoe Basarab constau în aducerea moaștelor Sfântului Nifon în țară și apoi în trimiterea lor la Athos într-un sicriu de argint, în numeroasele danii acordate mănăstirilor athonite, bisericilor din Orient și mănăstirilor din țară, în zidirea mitropoliei din Târgoviște și în zidirea și târnosirea bisericii de la Curtea de Argeș în 1517¹⁹. Aceste binefaceri scot în evidență un domnitor evlavios și magnificient, nu însă și un împătimit „într-ale cărții”, cum pretindea istoricul literar.

Un nou argument în chestiunea de față, care pentru susținătorii paternității lui Neagoe pare a fi irefutabil, poate fi dedus dintr-o însemnare de pe un *Prologar* slavon, din care rezultă că voievodul român împrumutase cartea respectivă de la Mănăstirea Bistrița. Este vorba de ms. sl. 287 (BAR), cuprinzând *Viețile sfinților* pe lunile septembrie–februarie și având pe fila 119^r o însemnare slavonă care consemnează prezența manuscrisului odinioară (некогда) în Mănăstirea Bistrița, iar pe fila 203^r, o altă însemnare slavonă cu următorul conținut: **Бы(с) при цри Нагон, година едно лѣто, а не зѣима ве(ш)**. Adnotarea din urmă a fost publicată prima dată de A. I. Iațimirski, fără a fi însoțită de traducere sau de vreun comentariu²⁰. În schimb, P. P. Panaitescu în descrierea făcută acestui manuscris nu a reprodus-o²¹. Atrăgând atenția că ms. sl. 287 datează „din vremea lui Neagoe Basarab”, fiind datat greșit de A. I. Iațimirski „prin începutul sec. XV”²², Damian Bogdan dovedea indirect că s-a raportat la această însemnare. Singurul care s-a străduit să ne comunice conținutul însemnării a fost G. Mihăilă, a cărei transpunere este

¹⁵ A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 412.

¹⁶ Zamfirescu, *Neagoe Basarab*, p. 91.

¹⁷ *Literatura*, p. 76 – 77.

¹⁸ *Ibidem*, p. 85.

¹⁹ *Ibidem*, p. 85–97.

²⁰ *Славянскія и русскія рукописи румынскихъ Библиотек*, Санкт Петербург, 1905, p. 438, nr. 131.

²¹ P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei RPR*, vol. I, București, Editura Academiei, 1959, p. 385 (se va cita în continuare, Panaitescu, *Catalogul I*).

²² Damian P. Bogdan, *Paleografia română-slavă. Tratat și album*, București, 1978, p. 100.

următoarea: „A fost la țarul (domnul) Neagoe un an, și n-a luat-o» (adică a înapoiat-o mănăstirii, fără a o reține)”²³. Însemnarea ar fi „de o valoare deosebită pentru noi, căci dovedește, fără putință de tăgadă, că Neagoe Basarab a citit acest manuscris, împrumutându-l de la mănăstire”²⁴. Traducerea lui G. Mihăilă a fost acceptată și de alți cercetători²⁵, care s-au grăbit să susțină că voievodul citise manuscrisul amintit, având, de altfel, obiceiul de a „împrumuta cărți din Biblioteca Mănăstirii Bistrița”²⁶. Trebuie însă să remarcăm că transpunerea dată acestei adnotări este în întregime greșită²⁷; o reproducere fidelă a însemnării de pe fila 203^f sună astfel: „A fost <în vremea> țarului Nagoi anul numai vară, iar iarnă n-a fost”. Prin urmare, departe de a înregistra împrumutarea manuscrisului bistrițean de către Neagoe Basarab, adnotarea respectivă surprinde un fenomen meteorologic, persistența timpului călduros vreme de un an în timpul domniei „țarului Nagoi”. Cine a fost acest țar e greu de precizat; deși, formal, Nagoi se apropie de Neagoe, titulatura de țar care i se atribuie nu sprijină această identificare. Fie că se referă sau nu la un an din domnia lui Neagoe Basarab, însemnarea nu are nimic de-a face cu dorința de instruire atribuită acestui domnitor.

Nu vom încheia scurtele noastre considerații fără a aduce în discuție o informație pe care ne-am fi așteptat ca adepții tezei „Neagoe Basarab autor al *Învățăturilor*” să o fructifice în avantajul lor. Ne referim la consultația cerută de Neagoe Basarab lui Manuil din Corint, marele retor al Patriarhiei din Constantinopol, în legătură cu deosebirile dintre catolici și ortodocși. Nu s-a păstrat decât răspunsul dat de Manuil din Corint, probabil în intervalul 1517–1519, suficient totuși pentru a putea fi interpretat ca o dovadă în favoarea preocupărilor teologice ale domnului român²⁸. Solicitarea lui Neagoe Basarab a fost dictată, foarte probabil, de rațiuni politice, mai exact spus de încercarea sa de a introduce Țara Românească în alianța antiotomană, pentru realizarea căreia purta discuții la Roma în 1519 cu papa Leon al X-lea grecul Anton Policalas, ambasadorul său și al

²³ Mihăilă, *Originalul*, p. 71.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Cătălina Velculescu, *Cărți populare și cultură românească*, București, Editura Minerva, 1984, p. 76; Radu-Ștefan Ciobanu, *Neagoe Basarab (1512–1521)*, București, Editura Militară, 1986, p. 45–46; Nestor Vornicescu, *Primele scrieri patristice în literatura noastră. Sec. XIV–XVI*, Craiova, Editura Mitropoliei Olteniei, 1984, p. 223, nota 235.

²⁶ Dan Zamfirescu, *Neagoe Basarab*, p. 63.

²⁷ G. Mihăilă a confundat substantivul *зимна* „iarnă” scris cu *и* în loc de *и*, greșeală uzuală de copist (vezi A. Vaillant, *Manuel du vieux slave*. Tome I *Grammaire*, Paris 1964, p. 65), cu participiul prezent pasiv de la vb. *закати* „a lua”. Numai că acest participiu pasiv impunea prezența formei *закма* „cea luată”. În plus transpunerea sa este dezmințită și de existența formei de imperfect, 3 sg. *бе(и)* „era”, lăsată netradusă.

²⁸ Petre Ș. Năsturel, *Manuil din Corint către Neagoe Basarab*, în *România literară*, II, nr. 51 (63), 18 decembrie 1969, p. 13. Pentru examinarea conținutului scrisorii respective, vezi Nicolae-Șerban Tanașoca, *Deux opuscules de Manuel de Corinthe sur les divergences entre l'Église orthodoxe de l'Orient et l'Église catholique romaine*, în volumul autorului *Études byzantines et balkaniques*. Édition par Oana Iacubovschi et Andrei Timotin, Brăilă, 2018, p. 186–192.

lui Ștefăniță-Vodă, domnul Moldovei²⁹. Probabil că înainte de a perfecta această alianță, Neagoe a vrut să cunoască deosebirile dintre cele două biserici creștine, pentru a se asigura că viitoarele acțiuni comune în plan militar ale catolicilor și ortodocșilor vor fi compatibile cât de cât și în plan religios. E însă la fel de adevărat că autorul *Învățăturilor*, un foarte bun cunoscător al textelor religioase, ar fi trebuit să știe care sunt diferențele dogmatice și de ritual ce îi separă pe ortodocși de catolici³⁰. Se pare că de acest adevăr au fost conștienți și partizanii paternității lui Neagoe Basarab, ceea ce ar putea explica tăcerea lor cu privire la consultarea teologică acordată de Manuil din Corint³¹.

În concluzie, până în prezent nu s-a putut stabili pe baza unor probe concludente nivelul intelectual al lui Neagoe Basarab și cunoștințele sale în domeniul religios³². Funcțiile deținute înainte de preluarea domniei (vătaf de vânători, comis) și capacitatea sa de a conduce acțiuni militare evidențiază un om de acțiune, datat activităților în aer liber, în dezacord vădit cu gânditorul religios de factură isihastă, consacrat citirii textelor bisericești, care a fost autorul *Învățăturilor*³³. Dacă adăugăm și aplecarea adevăratului Neagoe Basarab pentru lux și ceremonii fastuoase³⁴, ne îndepărtăm și mai mult de concepția de ascetism și umilință împărtășită de personajul literar interpretat de voievodul român.

2. PATERNITATEA ÎNVĂȚĂTURILOR ÎN LUMINA PROVENIENȚEI SURSELOR TEXTOLOGICE

Operă parenetică și de inițiere în arta guvernării, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* fructifică, cum am amintit, numeroase și diverse surse textologice. Pentru susținătorii paternității domnului român asupra *Învățăturilor*, scrierile respective s-ar fi găsit la începutul secolului al XVI-lea la Mănăstirea Bistrița. Prin strânsele legături întreținute cu familiile despoților sârbi, boierii Craiovești, ctitorii Mănăstirii Bistrița, au contribuit la înzestrarea cu manuscrise a acestui locaș monahal. Numărul acestor manuscrise, afirmă E. Turdeanu, ar fi sporit „printr-o nouă creație slavă ce s-a desfășurat chiar la Bistrița și, în cele din urmă, prin întinderea protecției române asupra bisericii

²⁹ *Documente Hurmuzaki*, II, 1895, p. 307–309.

³⁰ Vezi, în privința acestei literaturi, Ioan Bogdan, *Vechile cronicе moldovenești până la Ureche*. Texte slave cu studiu, traduceri și note..., București, 1891, p. 9–10, 16.

³¹ Petre Ș. Năsturel a recunoscut singur acest adevăr, vezi *Remarques sur les versions greque, slave et roumaine des „Enseignements du prince de Valachie Neagoe Basarab à son fils Theodose”*, în *Revue des Études Roumaines*, XIX–XX, 1995–1996, p. 203.

³² E posibil ca Neagoe Basarab, care călătorise la Constantinopol și, după cum singur declară, și prin Ungaria, să fi știut limba greacă (Panaitescu, p. 143), deși cunoașterea acestei limbi a putut fi doar prezumată, nu și demonstrată.

³³ Panaitescu, *Învățăturile*, p. 144.

³⁴ *Ibidem*, p. 150–151.

românești din Srem și de la Athos”³⁵. În ambianța cultural-religioasă a ctitoriei Craioveștilor, Neagoe Basarab ar fi deprins limba slavonă și bogatele cunoștințe de literatură religioasă oglindite de textul *Învățăturilor*. Înainte de a deveni ucenicul lui Nifon, Neagoe – ne asigură Dan Zamfirescu – „a fost, desigur, ucenicul cărturarilor bistrițeni”³⁶. „El va fi stat între călugării cărturari de la Bistrița” este și opinia lui N. Iorga³⁷, care nu excludea posibilitatea ca rudele lui Neagoe să fi urmărit să-l facă călugăr.

Pentru a înlesni o privire generală asupra manuscriselor slavone bistrițene, G. Mihăilă a întreprins o scurtă trecere în revistă a acestora, întemeindu-se, în general, pe consemnarea celor existente în fondurile Bibliotecii Academiei Române. Din cele aproximativ 80 de manuscrise slavone pe care în deceniul șapte al secolului al XIX-lea Al. Odobescu le-a găsit la Bistrița, slavistul menționează 27, unele executate în mănăstire și altele, provenind din Serbia sau reprezentând donații³⁸. Toate aceste manuscrise ne-ar oferi „o imagine destul de clară despre literatura ce a putut fi accesibilă lui Neagoe Basarab... și cărturarilor din cercul său”³⁹.

Din cele menționate se conturează două teme ce merită să fie examinate: una a cărturarilor bistrițeni, capabili să sprijine dezvoltarea spirituală și culturală a viitorului voievod, și alta a conținutului acestor manuscrise prin raportare la sursele textologice asimilate în *Învățături*.

Prima temă este dificil de abordat, întrucât se întemeiază pe un enunț nedemonstrat. Prezența în această mănăstire, în jurul anului 1500, a unor călugări învățați, apți să-l introducă pe tânărul Neagoe în studiul scrierilor religioase, nu poate fi probată în stadiul actual al cunoștințelor noastre. Din 1494, cea mai veche atestare a mănăstirii vâlcene, și până în 1509, când a fost dărâmată cu tunurile de către Mihnea-Vodă, precum și din octombrie 1519, când a fost refăcută de boierii Craiovești, și până la moartea lui Neagoe Basarab, survenită la 15 septembrie 1521, deci pentru aceste două etape distincte din istoria acestui locaș monahal, deținem extrem de puține știri despre călugării bistrițeni. Știm, astfel, că în 1494 egumen al mănăstirii era Macarie, în persoana căruia unii l-au văzut pe mitropolitul Macarie instalat de Neagoe, după ce a preluat domnia⁴⁰. Dan Zamfirescu susține că acest egumen, care ar fi devenit ulterior mitropolitul Țării Românești, ar fi putut fi „unul din cei ce l-au învățat carte” pe Neagoe Basarab⁴¹. În *Învățături*, după cum se știe,

³⁵ E. Turdeanu, *Legăturile românești cu mănăstirile Hilandar și Sfântul Pavel de la Muntele Athos*, în *Cercetări literare*, IV, 1940, p. 69.

³⁶ Zamfirescu, *Neagoe Basarab*, p. 90.

³⁷ N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*. Ediția a II-a revăzută și adăugită, vol. I, București, 1928, p. 138 (se va cita în continuare Iorga, *Istoria bisericii*).

³⁸ Mihăilă, *Originalul*, p. 70–73.

³⁹ *Ibidem*, p. 73.

⁴⁰ Petre Ș. Năsturel, *Recherches sur les rédactions gréco-roumaines de la Vie de Saint Niphon II, patriarche de Constantinople*, în *Revue des études sud-est européennes*, tome V, 1967, nr. 1–2, p. 56–58 (se va cita în continuare Năsturel, *Recherches*).

⁴¹ Zamfirescu, *Neagoe Basarab*, p. 76, nota 102.

Neagoe îl amintește pe mitropolitul Macarie drept „învățătorul și îndreptătorul meu”⁴². După N. Iorga, domnul nu l-ar fi instalat mitropolit pe egumenul bistrițean, ci pe Macarie, tipograful muntenegrean⁴³, opinie reluată și consolidată ulterior de Damaschin Mioc⁴⁴. Bunele cunoștințe geografice despre țările române ale acestui personaj, daniile primite în 1525 din partea lui Radu de la Afumați pentru Mănăstirea Hilandar al cărei egumen devenise între timp și, nu în ultimul rând, introducerea Podunaviei în intitularea domnilor români, vizibilă în tipăriturile din anii 1508–1512 și, respectiv, în actele de danii amintite pentru mănăstirea athonită, fac verosimilă această identificare⁴⁵. Ipoteza lui Damaschin Mioc nu a fost împărtășită de Petre Ș. Năsturel: dacă tipograful Macarie ar fi deținut cândva calitatea de mitropolit al Țării Românești, el ar fi trebuit să fie menționat în actele de danie din 1525 ca „fost mitropolit”. Prin urmare, mitropolitul instalat de Neagoe Basarab a fost egumenul bistrițean Macarie, care ar fi fost hirotonit episcop de Râmnic de către fostul patriarh Nifon⁴⁶. Punctul slab al acestei ipoteze îl constituie lipsa oricărei informații asupra perioadei de început a episcopiei Râmnicului. E suficient ca în viitor, în fruntea episcopiei să se găsească o altă persoană decât Macarie de la Bistrița pentru ca întregul eșafodaj al ipotezei eruditului bizantinist să se prăbușească. Într-o asemenea situație, Macarie, care dispăre de la conducerea Mănăstirii Bistrița cel mai târziu în 1506 (prin moarte sau înlăturare din funcție), nu va mai putea fi invocat pentru ocuparea scaunului de mitropolit în 1512.

În 1506, la conducerea aceleiași mănăstiri vâlcene se afla un oarecare Moise⁴⁷, iar trei ani mai târziu îndeplinea aici funcția de egumen Marcu, considerat de N. Iorga, după nume, un străin⁴⁸. Tot aici îl întâlnim între 1531 și 1537, în calitate de egumen, pe Misail (BAR, ms. sl. 221⁴⁹ și ms. sl. 744⁵⁰), despre care nu știm însă dacă a căpătat această funcție în vremea domniei lui Neagoe Basarab.

Informații puține deținem și despre copiii mănăstirii, pentru perioadele amintite (1494–1509 și 1519–1521), nefiindu-ne cunoscute decât două nume: al călugărului Dieniș și al diacului Dragomir, care în 1521 au copiat împreună un *Minei* pe luna ianuarie (BAR, ms. sl. 262)⁵¹. S-ar mai putea reține numele unui

⁴² *Învățăturile*, ed. 1970, p. 241.

⁴³ Iorga, *Istoria bisericii*, I, p. 132.

⁴⁴ Damaschin Mioc, *Date noi cu privire la Macarie tipograful*, în *Studii. Revistă de istorie*, XVI, 1963, nr. 2, p. 429–440.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 433–438.

⁴⁶ Năsturel, *Recherches*, p. 57.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 57–58.

⁴⁸ Iorga, *Istoria bisericii*, I, p. 125.

⁴⁹ Panaitescu, *Catalogul I*, p. 321.

⁵⁰ P. P. Panaitescu, Zamfira Mihail, *Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române*, vol. III/ partea I-a, București, Editura Academiei Române, 2018, p. 225–227.

⁵¹ Panaitescu, *Catalogul I*, p. 357–358. Dragomir transcrie în 1518, într-o localitate necunoscută, o *Albină*, manuscris între timp dispărut (vezi A. Odobescu, *Despre unele manuscrise și cărți tipărite, aflate în mănăstirea Bistrița*, în *Revista Română*, I, 1861, p. 728–731).

copist care scrie la Mănăstirea Bistrița după moartea lui Neagoe Basarab, dar a cărui activitate ar fi putut să înceapă înaintea producerii acestui eveniment, cel al ierodiaconului Teofil, care transcrie în 1531 o *Psaltire* și un *Tipic* (BAR, ms. sl. 221)⁵². Pentru niciunul dintre egumenii și copiiștii menționați nu posedăm informații că s-ar fi remarcat sau ar fi fost apreciați sub aspectul învățaturii.

Examinarea celei de a doua teme, privind conținutul acestor manuscrise, nu ne furnizează date care să sprijine în vreun fel paternitatea lui Neagoe Basarab asupra *Învățăturilor*. Din etapa de început a mănăstirii nu s-au păstrat manuscrise⁵³, constatare care poate fi pusă pe seama distrugerii acesteia survenite în 1509. Ne putem totuși întreba dacă, într-o perioadă așa de scurtă, de circa 15 ani, mănăstirea ajunsese să dețină toate scrierile necesare elaborării *Învățăturilor*? Refacerea Mănăstirii Bistrița în 1519 este confirmată de cele două donații de manuscrise făcute în același an de postelnicul Marcea și soția sa Marga (*Tetraevanghel*, Muzeul de Artă din București, ms. nr. 7)⁵⁴ și, respectiv, de Preda Craiovescu, vărul lui Neagoe Basarab (*Apostol*, copiat de Dragomir; BAR, ms. sl. 202)⁵⁵. Abia din ultimul an de viață al lui Neagoe datează primul manuscris despre care avem cunoștință că a fost copiat în această mănăstire (*Mineiul* pe luna ianuarie, transcris de Dieniș și Dragomir, pe care l-am amintit mai sus)⁵⁶. Merită să reținem și faptul că, exceptând *Tetraevanghelul* și *Apostolul*, niciuna dintre celelalte scrieri necesare elaborării *Învățăturilor* nu figurează în cele trei manuscrise existente în acest lăcaș monahal în anii 1519–1521. Referitor la sursele teologice ale acestei opere parentice, G. Mihăilă susținea că „toate acestea se găseau la Bistrița și, desigur, la Târgoviște, apoi la Curtea de Argeș”⁵⁷. Afirmare surprinzătoare și în dezacord cu situația reală pe care o reflectă producția manuscrisă executată în Țara Românească

⁵² Panaitescu, *Catalogul I*, p. 320–321.

⁵³ Cf. Radu Constantinescu, care pretinde că un manuscris cuprinzând *Sintagma* lui Matei Vlăstariș, *Pravila Sfântului Ioan Pustnicul, Legea împăratului Iustinian și Zaconicul* lui Ștefan Dușan (Muzeul Istoric de Stat din Moscova, fond 450 Barsov, ms. 151) ar fi fost copiat la Mănăstirea Bistrița în vremea lui Radu cel Frumos (1462–1475); vezi Radu Constantinescu, *Vechiul drept românesc. Repertoriul izvoarelor 1340–1640*, București, 1984, p. 249; idem, *Manuscrise de origine românească din colecții străine*, București, 1986, p. 122. La data la care se presupune că a fost copiat manuscrisul, Mănăstirea Bistrița nu fusese încă ridicată. Manuscrisul respectiv a fost copiat în Serbia sau în Țara Românească (vezi G. Mihăilă, *Sintagma (Pravila) lui Matei Vlăstariș și începuturile lexicografiei slavo-române (secolele al XV-lea – al XVII-lea)*, în volumul autorului *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, Editura Minerva, 1972, p. 271), ajungând la Mănăstirea Bistrița la o dată neprecizată (cf. însemnarea de pe f. 210^v: „Astă carte este a Mănăstirii Bistrița”).

⁵⁴ V. Brătulescu, *Miniaturi și manuscrise din Muzeul de artă religioasă*, București, 1939, p. 79–85, pl. XXXV–XLIV.

⁵⁵ Panaitescu, *Catalogul I*, p. 295–298.

⁵⁶ Această acțiune a fost continuată la Bistrița cu copierea *Mineiilor* pe lunile februarie și martie (BAR, ms. sl. 263 și 265; vezi Panaitescu, *Catalogul I*, p. 358–359 și 360). Se poate presupune că transcrierea la Mănăstirea Bistrița a *Mineiului* pe ianuarie a fost precedată de copierea materiei din aceeași scriere pentru lunile septembrie – decembrie.

⁵⁷ Mihăilă, *Originalul*, p. 74.

în secolele al XV-lea și al XVI-lea. În perioada indicată nu înregistrăm decât câteva dintre scrierile religioase folosite la realizarea *Învățăturilor: Scara* lu Ioan Climax (BAR, ms. sl. 68 sec. XV⁵⁸; ms. sl. 410, sec. XV⁵⁹), *Panegiricul împăraților Constantin și Elena* al lui Eftimie de Târnovo (BAR, ms. sl. 327, sec. XVI)⁶⁰, *Omiliile lui Ioan Hrisostom* (BAR, ms. sl. 219, sec. XVI)⁶¹ și *Umiliința* lui Simeon Monahul (BAR, ms. sl. 312, sec. XVI sau XVII)⁶². Chiar prezența unora dintre aceste manuscrise în spațiul și timpul mai sus menționate este discutabilă, câtă vreme localizarea și datarea lor este declarată, nu și demonstrată. În plus, manuscrisele date *secolul al XVI-lea* nu prezintă nicio garanție că ar fi putut fi accesibile lui Neagoe Basarab (†1521). Fapt notabil, nu s-au înregistrat în Țara Românească în secolele al XV-lea și al XVI-lea celelalte surse textologice întrebuițate de autorul *Învățăturilor*, cum ar fi *Vechiul Testament*, *Molitvenicul*, *Dioptra* lui Filip Solitarul, *Omilia la „Schimbarea la față”* și *Învățătura pentru facerea de bine și pentru îngăduială și așteptarea lui Dumnezeu* ale lui Efreim Sirul, *Alexandria*, *Fiziologul*, *Floarea darurilor*, *Lemnul crucii*, *Povestea împăratului Asa*, *Varlaam și Ioasaf* etc. Desigur, absența acestora poate fi pusă pe seama unor evenimente fortuite (războaie, jafuri, incendii etc.), însă o asemenea explicație nu poate înlătura o oarecare îndoială în privința existenței reale a acestor scrieri, înainte de 1521, la Bistrița și, eventual, în alte mănăstiri din Țara Românească.

În final, vom menționa faptul că Neagoe Basarab a avut, se pare, posibilitatea să citească una dintre sursele *Învățăturilor*. În 1519, el a cumpărat manuscrisul *Omiliilor* lui Ioan Hrisostom, care aparținuse lui Maxim Brancovici, și l-a donat Mănăstirii Curtea de Argeș⁶³. Accesul la acest manuscris, el singur, nu poate însă confirma o paternitate.

3. ȘTIRI GREȘITE ȘI INCOMPLETE ÎN CAPITOLUL DESPRE SOLI

Critica internă la care P. P. Panaitescu a supus textul *Învățăturilor lui Neagoe Basarab* a relevat, printre altele, necunoașterea de către autorul scrierii a unor aspecte importante privind ceremonialul primirii solilor⁶⁴. Dan Zamfirescu a căutat să neutralizeze observațiile istoricului referindu-se la constatările făcute de Virgil Cândea și Constantin Șerban cu prilejul cercetării capitolului despre soli din

⁵⁸ Panaitescu, *Catalogul I*, p. 83–85.

⁵⁹ Panaitescu, *Catalogul II*, p. 233–236.

⁶⁰ Panaitescu, *Catalogul II*, p. 90.

⁶¹ Panaitescu, *Catalogul I*, p. 401–403.

⁶² Panaitescu, *Catalogul II*, p. 60.

⁶³ Emil Turdeanu, *Din vechile schimburi culturale dintre români și iugoslavi*, în *Cercetări literare*, III, 1939, p. 156–157.

⁶⁴ Panaitescu, *Învățăturile*, p. 187–189.

*Învățături*⁶⁵. Ambii cercetători, unanimi în a recunoaște similitudini între protocolul expus în scrierea parenetică și protocolul urmat la curtea bizantină, au insistat în expunerile lor pe examinarea sfaturilor date de Neagoe Basarab în privința modului în care trebuie tratați solii, trecând, în schimb, sub tăcere unele din obiecțiile formulate de istoric sau chiar denaturând informațiile textului analizat⁶⁶. Pentru acest motiv, considerăm că este necesar să reluăm discutarea observațiilor exprimate de istoric, urmărind, totodată, verificarea autenticității lor.

Prima observație privește găzduirea solului. În *Învățături* se menționează: „Și gazda solilor să nu fie aproape de voi”⁶⁷, pasaj care l-a determinat pe P. P. Panaitescu să afirme că ar fi interesant dacă s-ar putea controla „obiceiul ca locuința solului să fie neapărat departe de curte (de ce? ca să nu tragă cu urechea?)”⁶⁸. Ce se știe în prezent referitor la acest aspect? Cu rare excepții ce provin din Țara Românească⁶⁹, restul soliilor, pentru care deținem informații privind găzduirea, au fost încartiruite în incinta cetății de scaun. Relatările despre acest subiect sunt, în general, succinte, neoferindu-ne informații prea detaliate. Astfel, solii transilvăneni aflați în 1554 la curtea lui Alexandru Lăpușneanu erau „duși la locul lor de găzduire”⁷⁰. La fel de imprecisă este și informația potrivit căreia în 1595 la Târgoviște solul polon Lubieniecki era condus de boieri „până la gazdă”⁷¹. Și asemenea informații vagi întâlnim și pentru alte solii⁷². Înregistrăm însă și relatări din care rezultă că găzduirea solilor se făcea în locuințe frumoase aparținând boierilor sau dregătorilor de frunte⁷³. În sfârșit, alte relatări, puțin numeroase, dar extrem de prețioase pentru clarificarea problemei de față, plasează locul de găzduire al solului în proximitatea sau chiar în incinta Curții domnești. Se știe, astfel, că la Suceava fusese construită încă din vremea lui Ștefan cel Mare o casă spațioasă pe platoul curții domnești

⁶⁵ Virgil Căndea, *Primul monument al experienței diplomatice românești medievale: Învățăturile lui Neagoe Basarab*, în *Neagoe Basarab 1512–1521. la 460 de ani de la urcarea sa pe tronul Țării Românești*. Volum omagial publicat de Societatea culturală „Neagoe Basarab” din Curtea de Argeș, București, Editura Minerva, 1972, p. 314–326; C. Șerban, *La conception impériale byzantine dans le protocole et le cérémonial diplomatique roumain du moyen âge*, în *Byzantina*, vol. 3, Θεσσαλονίκη, 1971, p. 297–309 (se va cita Șerban, *La conception imperiale*); idem, *Protocolul și ceremonialul diplomatic la curtea lui Neagoe Basarab*, în *Neagoe Basarab, 1512–1521. La 460 de ani de la urcarea sa pe tronul Țării Românești*, p. 59–61 (se va cita în continuare Șerban, *Protocolul*).

⁶⁶ Vezi, de exemplu, referirile lui V. Căndea la „citirea mesajului” (*op. cit.*, p. 318) și la audiența secretă („urmează deliberarea secretă din sfatul domnesc”, *op. cit.*, p. 319), două aspecte de protocol, inexistente în *Învățături*.

⁶⁷ *Învățăturile*, ed. 1970, p. 266.

⁶⁸ Panaitescu, *Învățăturile*, p. 188.

⁶⁹ Aloisio Gritti, în 1532 (*Călători străini despre Țările Române*, vol. I, 1968, p. 322, se va cita în continuare CȘȚR), contele Camillo Cavriolo, în 1603, și polonezul Cristofor de Zbaraz, în 1622 (*Călători străini despre Țările Române*, vol. IV, 1972, p. 321 și, respectiv, p. 504) au preferat să rămână în taberele pe care și le-au amenajat.

⁷⁰ CȘȚR, vol. II, p. 108.

⁷¹ CȘȚR, vol. II, p. 495.

⁷² CȘȚR, vol. IV, p. 501, vol. V, p. 450, 605.

⁷³ CȘȚR, vol. V, p. 139–140, 192; vol. VII, p. 162.

destinată special găzduirii solilor⁷⁴. La Târgovişte, în 1595, locuinţa solului polon s-a aflat „chiar alături de Curtea domnească”⁷⁵, iar la Bucureşti, un secol mai târziu, o casă cu aceeaşi destinaţie se afla în afara palatului domnesc⁷⁶. Ştirile de faţă, dintre care două cunoscute şi de Constantin Şerban, singurele, de altfel, care localizează locuinţa solului în raport cu cea a domnitorului, probează că aceasta se afla în apropierea palatului domnesc.

O altă observaţie a lui P. P. Panaitescu vizează pasajul din *Învăţături* referitor la primirea solilor în audienţa oficială la „2 zile sau 3” de la venire, răgaz motivat în scrierea respectivă prin nevoia solului de a se odihni⁷⁷. Potrivit istoricului „audienţa se făcea fără excepţie cel mai târziu a doua zi”⁷⁸. Deşi acesta nu-şi motivează afirmaţia, ştirile care ne stau la dispoziţie o confirmă întru totul. În 1595, Mihai Viteazul l-a primit în audienţă oficială pe solul polon Lubieniecki chiar în ziua sosirii la Bucureşti⁷⁹ şi tot în ziua sosirii la Iaşi a fost primit de Gheorghe Duca solul polon Kobylecki⁸⁰. De regulă, însă primirea în audienţă oficială a solului se făcea în ziua următoare sosirii acestuia, aşa cum se întâmplă în 1563, când Despot-Vodă i-a primit pe solii imperiali⁸¹. Puţinele abateri de la această regulă de protocol au fost dictate de împrejurări excepţionale, cum s-a întâmplat în 1554, când supărându-se pe solii transilvăneni, Alexandru Lăpuşeanu a amânat cu trei zile primirea acestora în audienţa oficială⁸².

O a treia observaţie critică se referă la nemenţionarea în *Învăţături* a scrisorilor de acreditare pe care solul urma să le prezinte domnitorului şi nici a a acelora pe care domnitorul trebuia să le încredinţeze persoanei trimise cu un mesaj oarecare la o curte străină⁸³. Prezenţa scrisorilor de acreditare, uzanţă obligatorie în practica diplomatică a vremii, este dezvăluită de relatările solilor străini. La audienţa oficială din 1595 a solilor poloni, Mihai Viteazul „a pus să fie citită cu glas tare”⁸⁴ scrisoarea de acreditare a acestora; vezi în acest sens şi relatările altor mesageri străini sosiţi la curţile domnitorilor noştri⁸⁵.

În sfârşit, ultima observaţie a istoricului e axată pe absenţa din textul capitolului respectiv a vreunei referiri la audienţa privată, în care se discutau

⁷⁴ Radu Popa, *Casa domnească din sec. XV lângă cetatea Suceava*, în *Studii şi cercetări de istorie veche*, XX, 1969, nr. 1, p. 64; Şerban, *Protocolul*, p. 56.

⁷⁵ CŞTR, vol. III, p. 495.

⁷⁶ Şerban, *La conception imperiale*, p. 306–307.

⁷⁷ *Învăţăturile*, ed. 1970, p. 266.

⁷⁸ Panaitescu, *Învăţăturile*, p. 188.

⁷⁹ CŞTR, vol. III, p. 495.

⁸⁰ Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*. Bucureşti, Editura Academiei, 1983, p. 276; cf. CŞTR, vol. II, p. 119: primirea solului polon Erasm Otwinowski de către Alexandru Lăpuşeanu în aceeaşi zi (19 iulie 1557) în care a sosit la Iaşi.

⁸¹ CŞTR, vol. II, p. 235.

⁸² CŞTR, vol. II, p. 107–108.

⁸³ Panaitescu, *Învăţăturile*, p. 189.

⁸⁴ CŞTR, vol. III, p. 495.

⁸⁵ CŞTR, vol. III, p. 161, 245, 277, vol. V, p. 192–193.

probleme strict confidențiale ce nu puteau fi abordate în audiența oficială⁸⁶. Audiența privată sau, cum mai este denumită, audiența secretă putea avea loc imediat după audiența oficială, așa cum s-a întâmplat, de exemplu, la întâlnirea dintre Constantin Șerban și Clas Brorsson Ralamb în 1657⁸⁷ sau în orice altă zi din perioada în care solii se aflau în cetatea de scaun. S-au înregistrat audiențe secrete ținute în cursul după-amiezii (în 1598, între Mihai Viteazul și solii imperiali)⁸⁸ și chiar noaptea (în 1533, între Vlad Vintilă și Petre Opalinski)⁸⁹. Durata lor varia, în funcție de importanța problemelor discutate, de la o jumătate de oră⁹⁰ la câteva ceasuri⁹¹. Nu ne sunt cunoscute regulile de protocol urmate de domn și de sol în timpul acestor audiențe secrete. Știm, totuși, că în 1533 solul l-a găsit pe Vlad Vintilă așezat pe scaun cu însemnele puterii (sabia și buzduganul), iar la picioare cu doi câini⁹². Mai târziu, spre sfârșitul secolului al XVII-lea, atmosfera era mai puțin protocolară. Conte Marsigli notează că, în audiența particulară pe care i-a acordat-o Constantin Brâncoveanu în 1691 amândoi au stat „turcește pe perne”, delectându-se în timpul discuțiilor cu „cafea și tutun”⁹³. În mod obișnuit la audiența secretă participa și un interpret, de regulă o persoană de încredere a domnitorului. În 1589, la audiența secretă acordată de Mihai Viteazul comisarilor imperiali, interpretul a fost Ioan Racz⁹⁴, iar în 1657 discuțiile confidențiale dintre Constantin Șerban și Clas Brorsson Ralamb s-au desfășurat prin intermediul celui de la doilea logofăt (Udriște Năsturel)⁹⁵. S-au înregistrat și audiențe particulare în care discuțiile s-au purtat fără interpret, cazul audienței din 1533 dintre Vlad Vintilă și Petre Opalinski⁹⁶ sau al celei din 1648 dintre Vasile Lupu și Ioan Kemeny (cel din urmă știa românește)⁹⁷. Ținând seama de aspectele prezentate ar fi fost de așteptat să aflăm în capitolul despre soli și unele referiri la audiența secretă.

Criticile formulate de P. P. Panaitescu la adresa felului în care este înfățișată primirea solilor la curtea lui Neagoe Basarab sunt, cum s-a putut observa, perfect îndreptățite. Informațiile greșite ori cele lacunare din capitolul despre soli nu pot primi o explicație mulțumitoare din partea celor care susțin că *Învățăturile* sunt alcătuite de Neagoe Basarab.

⁸⁶ Panaitescu, *Învățăturile*, p. 188.

⁸⁷ CȘTR, vol. V, p. 610. De asemenea, în 1700 Antioh Cantemir și solul polon Rafael Leszczynski au trecut din audiența oficială direct în audiență secretă (CȘTR, vol. VIII, p. 168).

⁸⁸ CȘTR, vol. IV, p. 19.

⁸⁹ CȘTR, vol. I, p. 341.

⁹⁰ CȘTR, vol. VIII, p. 168.

⁹¹ CȘTR, vol. IV, p. 99; vol. VIII, p. 56.

⁹² CȘTR, vol. I, p. 341.

⁹³ CȘTR, vol. VIII, p. 56.

⁹⁴ CȘTR, vol. IV, p. 99.

⁹⁵ CȘTR, vol. V, p. 610.

⁹⁶ CȘTR, vol. I, p. 341.

⁹⁷ CȘTR, vol. V, p. 140.

4. CE DEZVĂLUIE UNELE PARTICULARITĂȚI LEXICALE DIN TEXTUL SLAVON AL ÎNVĂȚĂTURILOR?

În 1947, E. Turdeanu constata că „le texte slave des Conseils renferme de solécismes qui caractérisent un Roumain et présente des aspects de langue du XVIe siècle, plus vraisemblablement de la première moitié du siècle”⁹⁸. Greșelile de limbă strecurate în textul slavon care puteau fi puse în seama unui român erau reprezentate de câteva cuvinte românești (*credinciar*, *curtean*, *lefeciu*), aduse ulterior în discuție, îndeosebi de sprijinitorii paternității lui Neagoe Basarab. Pentru aceștia, prezența unor românisme în textul slavon al *Învățăturilor* nu se putea datora decât domnului român. O examinare a lor mai atentă, pe care o vom întreprinde în continuare, conduce la o cu totul altă concluzie.

credinciar: *ѡко вѣмѣстите ѡ(т) тѣ(х) слоугѣ въ ваше лафачіе, въ спатарей ли вкрединчѣре* „să așezați dintre aceste slugi între lefeciii voștri, între spătari sau între credinciar”⁹⁹. Constatând că în acest pasaj, *credinciar* înlocuiește cuvântul *cupar*, P. P. Panaitescu afirma că în organizarea Țării Românești n-au existat *cupari* și *credinciar*, ci numai *paharnici*¹⁰⁰. În replică, Dan Zamfirescu a susținut că atât în Țara Românească, cât și în Moldova numele dregătorului care gusta vinul din cupa domnului pentru a vedea că nu este otrăvit era cel de *paharnic*, iar *credinciar*, cuvânt de origine latină, este „o construcție ce aparține, evident, cuiva familiarizat cu viața de la curte, care cunoștea rolul paharnicului și gestul prin care el probează *credința*, adică faptul că vinul e curat. Argumentul probează, astfel, exact contrariul”¹⁰¹. Dreptatea este totuși de partea istoricului, căci dacă în ambele țări, *paharnicul* a fost dregătorul în grija căruia s-a aflat băutura domnului și aprovizionarea pivnițelor domnești, în schimb *credinciarul* (<*credință* + *ar*) a desemnat, și numai în Moldova, pe micul dregător aflat în subordinea *cuparului* (cum i se mai spunea ajutorului de paharnic)¹⁰². Prin urmare, dregătoria de *credinciar* nu a caracterizat organizarea aulică a Țării Românești.

curtean: *а дру҃сиѣи маліи коуртаны, аще и повѣгнѣтъ, не брѣжите, ниже скрѣвите о нихъ* „Iar ceilalți curteni mici, chiar dacă vor fugi, nu vă îngrijați, nici vă întristați din pricina lor”¹⁰³. În acest pasaj, prin *curteni* se înțeleg slugile domnești, oșteni de la țară, aparținători unei curți domnești, care în vreme de război

⁹⁸ Émile Turdeanu, *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les pays roumains*, Paris, 1947, p. 107.

⁹⁹ G. Mihăilă, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul spu Theodosie*. Ediție facsimilată după unicul manuscris păstrat. Transcriere, traducere în limba română și studiu introductiv de... Cu o prefață de Dan Zamfirescu. București, Editura Roza Vânturilor, 1996, p. 270–271 (se va cita în continuare, Mihăilă, *Versiunea originală*).

¹⁰⁰ Panaitescu, *Învățăturile*, p. 187.

¹⁰¹ Zamfirescu, *Neagoe Basarab*, p. 126–127.

¹⁰² DA, s.v. *credincier*.

¹⁰³ Mihăilă, *Versiunea originală*, p. 318–319.

formau baza oastei propriu-zise. Cu acest sens, potrivit atestărilor din dicționare, cuvântul a fost întrebuințat în epoca veche numai în textele moldovenești¹⁰⁴. *Curteanii* din *Foletul Novel* („Închisoarea unui obraz întristează o curte și așisderea, boala unui prințep curteanii săi”)¹⁰⁵, ca și verbul *curteni* „a se închina” din aceeași scriere¹⁰⁶ dovedesc că acest cuvânt circula și în Țara Românească¹⁰⁷. În privința notării lui *а* (КОУРТАНЫ), avem a face cu o inadvertență grafică și nicicum cu un fonetism real (durificarea lui *t*, după care *ea* > *a*, ca în *aștaptă*, *botază*, *starpă*).

lefeciu „oștean plătit, mercenar” (vezi, mai sus, citatul) a fost discutat în cursul polemicii iscate de problema paternității lui Neagoe Basarab. Plasând alcătuirea *Învățăturilor* în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, P. P. Panaitescu a susținut că „lefeții în vremea lui Neagoe erau puțini sau deloc; vremea armatelor de mercenari începe abia la sfârșitul veacului al XVI-lea și este în toi în cel următor”¹⁰⁸. Opinia istoricului nu a fost acceptată de N. Stoicescu, care a semnalat încercarea lui Vlad Țepeș de a recruta „viteji” din Transilvania, cărora le promitea că îi „va hrăni și milui” ca pe propriile slugi¹⁰⁹. La rândul său, Dan Zamfirescu a invocat exemplul lui Petru Rareș care ținea în soldă 3000 de ostași călări¹¹⁰. Cuvântul *lefeciu* reproduce varianta cu păstrarea lui *č* etimologic, întâlnită la scriitorii din Moldova, atât în trecut (Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Spătarul, Ioan Neculce), cât și într-o epocă mai recentă (Costache Negruzzi, Vasile Alecsandri)¹¹¹. În Țara Românească, pe lângă varianta etimologică a cuvântului¹¹², a fost înregistrată și varianta nouă cu *ğ*¹¹³. Totuși, grafia *лафачіе*, în care notarea celor doi *а* s-a datorat foarte probabil influenței cuvântului polonez *lafa* „leafă”, poate fi atribuită mai curând unui moldovean decât unui muntean.

¹⁰⁴ DA, s.v. *curtean*; cf. și *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*. Text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș și Alexandra Roman-Moraru, București, Editura Academiei Române, 1979, p. 169–170.

¹⁰⁵ Emil Vărtosu, *Foletul Novel calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu 1693–1704*, București, 1942, p. 154.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 50; cf. același verb și în *Letopisețul cantacuzinesc* (vezi *Cronicari munteni*. Ediție îngrijită de Mihail Gregorian. Studiu introductiv de Eugen Stănescu, București, Editura pentru Literatură, I, 1961, p. 206).

¹⁰⁷ Documentele din Țara Românească înregistrează localități denumite *Curteani* (*Documenta Romaniae Historica*, B. Țara Românească, vol. XXXVII, 2013, p. 632, nr. 522 și vol. XXXVIII, 2009, p. 221, nr. 212) și persoane deținând calificativul *Curteanul* (*ibidem*, vol. XXX, 1998, p. 317, nr. 264 și vol. XXXIV, 2002, p. 186 și 195, nr. 209 etc.). Nu știm însă dacă aceste cuvinte pot fi puse în legătură cu modul de organizare al curtenilor, care depindeau de anumite curți domnești.

¹⁰⁸ Panaitescu, *Învățăturile*, p. 187.

¹⁰⁹ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 25.

¹¹⁰ Zamfirescu, *Neagoe Basarab*, p. 126.

¹¹¹ DLR, s.v. *lefețiu*; Herodot, *Istoriei*. Ediție îngrijită de Liviu Onu și Lucia Șapcaliu, București, Editura Minerva, 1984, p. 25, 61, 301 etc.; N. Iorga, *Două povestiri istorice românești*, în N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, IX, București, 1905, p. 209.

¹¹² Vezi *Cronica anonimă despre Brâncoveanu*, în *Cronicari munteni*, II, p. 300.

¹¹³ Vezi *Letopisețul cantacuzinesc*, în *Cronicari munteni*, I, p. 173.

Dintre cele trei cuvinte românești examinate, *credinciar* a fost atestat în epoca veche numai în Moldova, iar *lafaciu* pare compatibil cu o persoană provenind tot din aceeași regiune. Prin prisma acestei constatări autorul *Învățăturilor* nu a putut fi Neagoe Basarab sau o altă persoană originară din Țara Românească¹¹⁴, ci mai mult ca sigur un moldovean. Profilul acestuia este cel al unui călugăr erudit, admirator al domnului român¹¹⁵, care va fi beneficiat de sursele textologice necesare elaborării scrierii respective în vreo mănăstire de la Muntele Athos sau poate chiar din Moldova; în acele vremuri, țara de dincolo de Milcov era deținătoarea unei producții literare în limba slavonă cu mult superioară, sub raportul diversității și al cantității, celei existente în Țara Românească¹¹⁶. Ar fi prematur să încercăm în prezent identificarea acestui călugăr moldovean, ajuns în împrejurări necunoscute în Țara Românească, câtă vreme nu cunoaștem data alcătuirii *Învățăturilor*. Convingerea unora că această realizare literară se plasează înainte de septembrie 1521 nu mai are acum nicio justificare, când știm că Neagoe Basarab nu a putut fi autorul ei. Pentru a putea face un pas înainte în această chestiune, avem nevoie de o datare corectă a manuscrisului sofiot, singurul care conservă vechea versiune slavonă a scrierii. Potrivit lui G. Mihăilă, manuscrisul respectiv ar data filigranologic din perioada 1520–1529 și ar reprezenta copia oficială realizată curând după alcătuirea *Învățăturilor*¹¹⁷. Rezumându-se a ne comunica rezultatul investigației sale, autorul nu precizează nicăieri dacă variantele de filigran de pe hârtia manuscrisului de la Sofia sunt identice sau, dimpotrivă, asemănătoare cu cele comparabile din catalogul lui Ch. Briquet¹¹⁸. Se știe prea bine că o datare corectă a unui text cu ajutorul filigranelor se întemeiază pe comparația unor variante de filigran identice, adică a unor variante care coincid perfect sub aspectul formei și al poziției pe coala de hârtie.

¹¹⁴ Vezi ipotezele exprimate, la date diferite, de Petre Ș. Năsturel în legătură cu autorul *Învățăturilor*: arhimandritul Iosif de la Mănăstirea Curtea de Argeș (*Învățăturile lui Neagoe Basarab în lumina pisanilor de pe biserica mănăstirii de la Argeș*, în *Mitropolia Olteniei*, X, 1960, nr. 1–2, p. 12–23) și, respectiv, Harvat din Grozești, mare logofăt (1514–1522), de origine croată (*Rebondissements du prince de Valachie Neagoe Basarab à son fils Théodose*, în *Omagiu: Virgil Cândea la 75 de ani*, București, 2002, p. 49–56).

¹¹⁵ Russo, *Învățăturile*, p. 41; Russo, *Pseudo-Neagoe*, p. 3–4; Panaitescu, *Învățăturile*, p. 156 ș.u.

¹¹⁶ Ion-Radu Mircea, *Din trecutul vechii culturi scrise în Moldova*, în *Anuarul Institutului de istorie „A. D. Xenopol”*, tomul XXX, 1993, p. 42 ș.u.; Alexandru Mareș, *Moldova și cărțile populare*, în *Floarea darurilor*. In memoriam Ion Gheție. Volum îngrijit de Violeta Barbu și Alexandru Mareș, București, 2006, p. 139–155.

¹¹⁷ G. Mihăilă, *Date noi despre originalul slavon al „Învățăturilor lui Neagoe Basarab” și critica unor ipoteze neîntemeiate*, în volumul autorului *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, Editura Minerva, 1972, p. 329; cf. Mihăilă, *Originalul*, p. 59: „manuscrisul poate fi datat în prima jumătate a sec. al XVI-lea, mai exact, în ultimii ani ai domniei lui Neagoe Basarab († 15 septembrie 1521) sau curând după aceea”.

¹¹⁸ Vezi critica acestei datări pe care am exprimat-o în LR, XXII, nr. 2, p. 176.

LE PROBLEME DE LA PATERNITÉ DES **ENSEIGNEMENTS DE NEAGOE BASARAB**
A SON **FILS THEODOSE**. CONSIDERATIONS PHILOLOGIQUES

(Résumé)

Les *Enseignements de Neagoe Basarab à son fils Théodose*, réunissant de nombreuses sources appartenant au domaine religieux, ne sont pas l'oeuvre de Neagoe Basarab, comme le réclament certains auteurs, parmi lesquels Dan Zamfirescu et G. Mihăilă. Les tentatives de ceux-ci de prouver la culture théologique de Neagoe Basarab sont fondés sur des arguments contestables. D'ailleurs nous n'avons pas la certitude qu'à l'époque dans les monastères de la Valachie se trouvaient toutes les sources textuelles des *Enseignements*. L'auteur de cette oeuvre littéraire a été probablement un moine cultivé, admirateur de Neagoe Basarab, qui ne connaissait pas certains aspects importants du cérémonial diplomatique concernant la réception des ambassadeurs. D'après les particularités lexicales roumaines glissées dans le texte slavon des *Enseignement*, le moine respectif était d'origine moldave.

Cuvinte-cheie: paternitate, Neagoe Basarab, ceremonialul primirii solilor, autor moldovean.

Mots-clés: paternité, Neagoe Basarab, cérémonial concernant la réception des ambassadeurs, auteur moldave.

Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13